

Etnische grenzen in de literatuur?

De representatie en classificatie van etnische minderheidsauteurs in Nederland en Duitsland

*Pauwke Berkers**

Inleiding

Als gevolg van toegenomen immigratie is de bevolkingssamenstelling van Nederland en Duitsland sterk gewijzigd in de periode 1975-2005. Deze verandering heeft niet alleen zijn weerslag gehad op het politieke veld, zoals in de (media)discussie over de multiculturele samenleving en hoe daarmee om te gaan (Prins, 2004; Roggebrand & Vliegenthart, 2007; Thränhardt, 2002; Van der Vaart, 2010). Ook de literaire velden van beiden landen zijn ‘multicultureler’ geworden. Zo zouden de Nederlandse uitgevers ‘de allochtoon ontdekt’ hebben (Kuitert, 1999: 355) en heeft het aan publieke belangstelling voor migrantenschrijvers ‘geenszins ontbroken’ (Van der Poel, 2009: 14). Sommige Nederlandse critici betitelden deze in hun ogen bovenmatige aandacht voor allochtone schrijvers als een politiek correcte ‘hype’ (Anbeek, 1999). In Duitsland spraken literatuurcritici van een ‘Turkish turn’ in de literatuur (Adelson, 2005). De eerste effecten op de inhoud van de nationale literatuurgeschiedenissen zijn ook reeds zichtbaar. Zo benadrukt de begeleidende promotietekst van de in 2006 verschenen literatuurgeschiedenis *Altijd weer vogels die nesten beginnen* de insluiting van etnische minderheidsauteurs: “*Van de Hollandse huiskamer in De Avonden van Reve tot de vliegende tapijten in Paravion van Bouazza: in deze nieuwe geschiedenis van de nieuwste literatuur leest u het allemaal.*” In Duitsland wordt het werk van Zehra Çirak, van Turkse afkomst, in 2000 opgenomen in *Der neue Conrad*, een belangrijke poëzie-anthologie. Ten slotte ondersteunt het Duitse literatuurfonds in 2000 de Turks-Duitse schrijver Feridun Zaimoglu, terwijl het *Fonds voor de Letteren* in datzelfde jaar start met het voeren van een intercultureel literatuurbeleid. Het is echter de vraag of deze mainstream aandacht structureel is of dat het hier gaat om de spreekwoordelijke uitzondering op de regel. Omdat hiernaar weinig systematisch onderzoek verricht is, luidt de centrale vraag van dit artikel: *In welke mate en op welke manier trekken instituties (kritiek, geschiedenis en beleid) in de literaire velden van Nederland en Duitsland (1975-2009), etnische grenzen in hun classificaties van etnische minderheidsauteurs en -juryleden?*

Het trekken van etnische grenzen is een tweeledig – maar ongelijk – proces, waarbij etnische minderheidsgroepen al dan niet proberen om in de mainstream samenleving te integreren, en de meerderheidsgroepen deze binnen-

komst al dan niet accepteren (Alba & Nee, 2003). Dit onderzoek naar mechanismen van in- en uitsluiting van etnische minderheidsschrijvers richt zich op de (dominante) rol van de literaire mainstream: critici van dagbladen, samenstellers van literatuurgeschiedenissen en het nationale literatuurbeleid. Deze actoren spelen een belangrijke rol in wat Bourdieu (1996 [1992]) het literaire veld noemt, het geheel van instituties en personen die deel hebben in zowel de materiële productie als de meningsvorming rond literatuur (Janssen, 1994). Binnen dit veld voltrekt zich een continue strijd over de vraag aan welke auteurs aandacht besteed dient te worden en aan welke artistieke criteria ‘goede’ literatuur moet voldoen. In dit artikel wordt dan ook onderzocht in hoeverre de drie instituties aandacht besteden aan etnische minderheidsauteurs. Tevens wordt bekeken in hoeverre de etnische achtergrond van de gerepresenteerde auteurs een rol speelt in hoe zij geëvalueerd worden.

De mate en manier van aandacht hangen ten eerste samen met de literaire veldpositie van de verschillende instituties (Bourdieu, 1993; Dorleijn & Van Rees, 2006). Hoe groter de invloed van het politieke en het economische veld, hoe meer de aandacht verschuift van zuiver esthetische naar politieke (‘draagvlak voor multicultureel literatuurbeleid?’) en economische criteria (‘verkoop etnische diversiteit?’). Omdat de integratieregimes (zie Koopmans, Statham, Giugni & Passy, 2005) in beide landen mogelijk ook van invloed zijn op de representatie en classificatie van etnische minderheidsauteurs, contextualiseer ik de bevindingen middels een cross-nationale vergelijking van Nederland en Duitsland. Beide landen zijn Westerse democratieën die (pas) na de Tweede Wereldoorlog te maken kregen met toenemende immigratiestromen uit niet-westerse landen. Terwijl Duitsland lange tijd ontkende een immigratieland te zijn – ondanks de permanente aanwezigheid van grote aantallen Turkse ‘gastarbeiders’, hanteerde Nederland echter tot begin 2000 een multicultureel regime ter integratie van arbeidsmigranten en immigranten uit de voormalige koloniën. De onafhankelijkheid van de voormalige kolonie Suriname (1975) vormt tevens het beginpunt van dit onderzoek.

Het literaire veld vormt een interessante casus om etnische grenzen in de kunst en cultuur te onderzoeken. Enerzijds wordt literatuur doorgaans gezien als een vorm van ‘hoge’ cultuur, die echter niet alleen de culturele elite maar ook ‘gewone’ lezers aanspreekt. De assimilatie van etnische minderheden in een dergelijk invloedrijk en statusvol domein van de samenleving impliceert niet slechts de toekenning van symbolische waarde aan de betrokken individuen, maar ook aan de tot dan toe buitengesloten groep als geheel. Anderzijds vereist het talige karakter van literatuur het nodige linguïstische en cultureel kapitaal (Bourdieu, 1996 [1989]). Daarmee is assimilatie in de literaire mainstream voor etnische minderheden waarschijnlijk moeilijker dan integratie in veel andere sociale domeinen.

Theoretische achtergrond

Etnische minderheden

Om te onderzoeken hoe de drie literaire instituties met etnische minderheidsauteurs omgaan – representatie en classificatie, is het van groot belang het begrip ‘etnische minderheden’ zorgvuldig te definiëren, zeker omdat het hier comparatief onderzoek betreft. De officiële definitie, zoals die gehanteerd wordt door beide nationale bureaus voor de statistiek, wordt hierbij als uitgangspunt genomen. Hoewel het hier geen machtsneutrale definitie betreft, fungeert de officiële terminologie wel als referentiecategorie die door bepaalde sociale actoren wordt overgenomen, terwijl anderen deze indeling juist problematiseren.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek definieert een persoon als ‘allochtoon’ als ten minste één van beide ouders geboren is in het buitenland. Verder maakt men een onderscheid tussen westerse en niet-westerse allochtonen. De belangrijkste niet-westerse allochtonen hebben hun wortels in voormalige koloniën als Suriname en de (voormalige) Nederlandse Antillen en arbeidsmigratie landen als Turkije en Marokko. In totaal maken deze niet-westerse allochtonen respectievelijk 1,8% (1975), 4,5% (1985), 7,3% (1995) en 10,4% (2005) van de bevolking uit (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2009). Hoewel het CBS immigranten en hun nakomelingen uit Indonesië tot de westerse allochtonen rekent, is ervoor gekozen auteurs waarvan één van beide ouders een ‘autochtone’ Indonesiër is, wel mee te nemen in de analyse.¹

Het Duitse *Statistisches Bundesamt* maakt hoofdzakelijk een onderscheid tussen Duitsers en buitenlanders (*Ausländer*). Veelal zijn dit westerse allochtonen om de Nederlands terminologie te gebruiken. Hoewel Duitsland wel enkele koloniën bezat in Afrika (bijvoorbeeld Tanzania en Namibië), zijn deze al in het begin van de twintigste eeuw onafhankelijk geworden. De belangrijkste stroom niet-westerse immigranten komt dan ook voort uit arbeidsmigratie, waarvan de meeste werden gerekruteerd uit Turkije. Door gezinshereniging nam het aantal Turkse immigranten verder toe, wat in 1972 leidde tot rekruteringsstop (*Anwerbestopp*). Omdat het Duitse *Statistisches Bundesamt* echter alleen over vergelijkbare longitudinale data beschikt van de Turkse minderheid (en niet van andere niet-westerse minderheidsgroepen), is deze groep genomen als representant voor niet-westerse etnische minderheden in het algemeen. Tevens is de Turkse minderheid met afstand de grootste niet-westerse minderheidsgroep in Duitsland. Hun aandeel ontwikkelde zich van 1,8% in 1975, 2,3% in 1985, 2,6% (3,2% van West Duitsland) in 1995 en 3,0% (3,8% van West Duitsland) in 2005 van de Duitse bevolking (*Statistisches Bundesamt*, 2002, 2003, 2005, 2006).

Kortom: als er in dit artikel gesproken wordt over etnische minderheidsauteurs, dan worden hiermee schrijvers bedoeld, die behoren tot de eerste of tweede generatie immigrantengroepen uit niet-westerse landen (Nederland) of Turkije (Duitsland).

Etnische grenzen

Sinds het pionierswerk van Fredrik Barth (1969) benaderen de meeste onderzoekers etniciteit niet langer als een verzameling gedeelde, objectieve culturele kenmerken. In plaats daarvan bestuderen zij hoe etnische grenzen geconstrueerd en veranderd worden als gevolg van een wisselwerking tussen etnische minderheidsgroepen en de mainstream maatschappij (Nagel, 1994; Wimmer, 2008). In de cultuursociologie worden doorgaans twee soorten (etnische) grenzen onderscheiden. Onder sociale grenzen verstaan we geobjectiveerde verschillen – veelal tussen groepen mensen – die zich uiten in een ongelijke toegang tot – en distributie van – hulpmiddelen en mogelijkheden (Lamont & Molnár, 2002). Zulke grenzen manifesteren zich in directe uitsluiting van groepen mensen. Bijvoorbeeld: als gevolg van strikte naturalisatiewetgeving telde de Duitse bevolking in 2000 meer dan zeven miljoen *Ausländer* van wie velen in Duitsland geboren waren (Geissler & Meyer, 2002). In dit artikel onderzoek ik sociale grenzen door te kijken naar de (kwantitatieve) representatie van etnische minderheidsauteurs en -juryleden in dagbladkritiek, literatuurgeschiedenissen en -beleid. Dus hoe geringer de representatie van etnische minderheden, hoe sterker de sociale etnische grenzen.

Daarnaast onderscheiden we symbolische grenzen, ofwel: conceptuele classificaties die mensen gebruiken om dingen, personen, gewoonten en zelfs tijd en ruimte te categoriseren (Lamont & Molnár, 2002). Omdat deze symbolische scheidslijnen niet vastliggen, zijn ze onderwerp van strijd tussen verschillende groepen, die elk hun ideeën – bijvoorbeeld wat goede literatuur is – aan anderen willen opleggen. Wanneer er grote mate van consensus bestaat over deze veranderlijke symbolische grenzen, leidt dit veelal tot institutionalisering, ofwel tot sociale grenzen. Zo heeft de eerder genoemde strikte Duitse wetgeving zijn wortels in *ius sanguinis*, het conceptuele onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’ op basis van afkomst (Brubaker, 1992). Symbolische grenzen onderzoek ik middels een analyse van de etnische labels die actoren in het literaire veld (dagbladcritici en samenstellers van literatuurgeschiedenissen) etnische minderheidsauteurs – en hun werk – classificeren.

Uitgangspunt hierbij is dat labels die verwijzen naar de etnische achtergrond van de schrijver relatief sterke etnische grenzen trekken. Immers, dergelijke classificaties hebben louter betrekking op de auteur, en niet op het kunstwerk zelf. Labels die verwijzen naar etnische thema’s leggen juist meer de nadruk op (bepaalde aspecten van) het kunstwerk (hier: het boek). Daarom veronderstellen we dat dergelijke labels relatief zwakke etnische grenzen trekken (zie Bourdieu, 1984 [1979]: 30-44; Griswold, 1987).

Literatuurkritiek, -geschiedenis en -beleid in het literaire veld

Een veld is een semiautonome ‘ruimte’, met een eigen geschiedenis, classificatologica en waarderingssysteem. Wanneer het literaire veld totaal autonoom kan opereren ten opzichte van de wetten van de politiek en markt, domineren esthetische principes het literaire veld (Bourdieu, 1984 [1979]). Binnen dit veld strijden verschillende actoren om de zeggenschap over wat (goede) literatuur is

en wie een (groot) schrijver; de macht over consecratie (Bourdieu, 1996 [1992]). De uitkomst van deze strijd, bijvoorbeeld tussen voor- en tegenstanders van ‘multiculturele’ literatuur, bepaalt welke boeken gerecenseerd worden, welke schrijvers de literatuurgeschiedenis halen en welke overheidssteun verdienen. Onderzoek laat echter zien de belangrijke actoren in het literaire veld sociale hiërarchieën juist in stand houden (zie Bourdieu & Passeron, 1990 [1970]). Ze zijn namelijk notoir selectief als het aankomt op sociale achtergrond, opleiding en taalbeheersing. Aspirant-schrijvers uit de lagere sociaal-economische klassen met een laag opleidingsniveau – waaruit etnische minderheidsschrijvers veelal afkomstig zijn, zullen daarom minder gemakkelijk toegang hebben tot het literaire veld; en dit geldt *a fortiori* indien hun beheersing van de landstaal onvoldoende is (zie onder). De selectie en classificatie wordt – afhankelijk van de literaire veldpositie van de verschillende instituties (Bourdieu, 1993; Dorleijn & Van Rees, 2006) – echter ook beïnvloed door het politieke en het economische veld. Hieronder bespreek ik kort de rol en veldpositie van de drie onderzochte instituties (dagbladkritiek, literatuurgeschiedenis en literatuurbeleid). De precieze nationale invulling hiervan komt in de Resultaten ter sprake.

Dagbladkritiek

Dagbladen zetten de toon in de nieuwsberichtgeving, opiniëring en het vormen van waardeoordelen voor een breed scala aan onderwerpen, waaronder literatuur (Janssen, Kuipers & Verboord, 2008; Shoemaker & Reese, 1996). Daarbinnen functioneren dagbladcritici ten eerste als poortwachters; zij bepalen welke recentelijk uitgegeven boeken het waard zijn om überhaupt aandacht aan te besteden (Debenedetti, 2006). Hiermee trekken critici belangrijke sociale grenzen; dagbladaandacht is namelijk tevens een belangrijke voorspeller voor toekomstig literair succes (Janssen, 1997). Daarom heb ik eerst de mate van dagbladaandacht voor etnische minderheidsauteurs in Nederland en Duitsland van 1975 tot 2005 onderzocht. Hoewel dagbladen opereren in een commerciële markt, wordt kunstjournalistiek binnen nieuwsorganisaties gezien als ‘soft’ – in plaats van ‘hard’ – nieuws, iets dat kan wachten (Szántó, 2001). Het lijkt dan ook onwaarschijnlijk dat de hoeveelheid aandacht voor minderheidsauteurs een strategie zal zijn die kranten hanteren om zich van hun concurrenten te onderscheiden. Daarnaast kennen critici ook prestige toe aan literatuur (Bourdieu, 2008 [1999]). Hoewel zij zelf stellen de nadruk te leggen op esthetische criteria (‘vorm in plaats van functie’), vertrouwen zij in de praktijk veelal op buitentekstuele kenmerken om nieuw uitgegeven werken te classificeren. Het gaat hierbij niet louter om literaire veldkenmerken als het prestige van de uitgever (Janssen, 1997) of literaire nevenactiviteiten (Janssen, 1998), maar ook de achtergrondkenmerken van de auteur spelen een belangrijke rol, zoals gender (Tuchman & Fortin, 1984) en etniciteit (Griswold, 1987). Vandaar dat ook is onderzocht hoe dagbladcritici etnische minderheidsauteurs – meer specifiek: Marokkaans-Nederlandse en Turks-Duitse schrijvers – hebben geclassificeerd tussen 1990 en 2009, wat wil zeggen, in hoeverre de etnische achtergrond van deze schrijvers genoemd wordt in dagbladrecensies.

Literatuurgeschiedenis

De overdracht van de nationale literatuurgeschiedenis vindt voornamelijk plaats op scholen en universiteiten middels literatuurgeschiedenisboeken (Olssen, 2000). In tegenstelling tot de journalistieke literatuurkritiek richten deze tekstboeken zich primair op toonaangevende literaire teksten, samengesteld door literatuurwetenschappers, wat impliceert dat de grenzen tussen wat wel en niet tot de literaire geschiedenis wordt gerekend, relatief sterk zijn. Daarnaast opereren literatuurgeschiedenissen, wiens *core business* de selectie en classificatie van schrijvers is, vrijwel allemaal in een commerciële markt, wat betekent dat zij zich van hun concurrenten zouden kunnen onderscheiden wat betreft etnische diversiteit. Of zij deze strategie hanteren, hangt enerzijds af van de mate van competitie en anderzijds in hoeverre de gebruikers van literatuurgeschiedenissen – met name de docenten die deze tekstboeken voorschrijven (Thompson, 2005) – ontvankelijk zijn voor etnische diversiteit in de literatuur. De vraag is dan ook in hoeverre etnische minderheidsauteurs deel uitmaken van de nationale literatuurgeschiedenissen van 1975 tot 2005? Daarnaast onderzoek ik – zoals bij de dagbladkritiek – in hoeverre de samenstellers van deze geschiedenissen symbolische grenzen trekken. Welke etnische labels worden gebruikt om de ingesloten etnische minderheidsauteurs te classificeren?

Literatuurbeleid

Ten slotte is het nationale literatuurbeleid van Nederland en Duitsland onder de loep genomen, dat wil zeggen het functioneren van de uitvoerende organisaties het *Fonds voor de Letteren* en het *Deutscher Literaturfonds* van 1975 tot 2005. Overheidssteun verbetert niet alleen de inkomenspositie van schrijvers, maar bevordert ook het geloof van andere actoren in het literaire veld in de legitimiteit van het werk (Bourdieu, 1993; Sapiro, 2003). Omdat zij in meer of mindere mate afhankelijk zijn van de overheid, kunnen deze organisaties niet volledig autonoom beslissen welke auteurs zij subsidie verlenen; het politieke veld kan hen bepaalde selecties opleggen, bijvoorbeeld door te eisen dat ze meer aandacht besteden aan etnische diversiteit. Of de uitvoerende organisaties gehoor geven aan dergelijke politieke voorkeuren, hangt sterk af van de mate van autonomie van de organisatie vis-à-vis het politieke veld. De sociale grenzen in het nationale literatuurbeleid zijn dan ook bestudeerd aan de hand van de mate van subsidiëring van etnische minderheidsauteurs en de vertegenwoordiging van etnische minderheden onder de jury- en commissieleden die deze subsidies toekennen.

Data en methoden

De representatie en de classificatie van etnische minderheidsauteurs vis-à-vis meerderheidsschrijvers heb ik onderzocht door middel van kwantitatieve en kwalitatieve inhoudsanalyses van dagbladen en dagbladrecensies, literatuurgeschiedenissen en jaarverslagen van nationale literatuurfondsen. Tabel 1 geeft weer welke data, selectie of steekproef, periode en onderzoekseenheden er gebruikt zijn. Hieronder licht ik deze nader toe.

Tabel 1. Overzicht gebruikte data, selectie of steekproef, periode en aantal onderzoekseenheden.

| | Dagbladkritiek | Literatuurgeschiedenis | Literatuurbeleid |
|-------------------------------|---|--------------------------|---|
| Kwantitatieve aandacht | | | |
| Data | Kwaliteitskranten | Tekstboeken | Jaarverslagen |
| Selectie / steekproef | Geconstrueerde week | Meest voorgeschreven | Elke vijf jaar (NL) Elk (jaar)verslag (DL) |
| Periode / ijkjaren | 1975, 1995, 2005 | 1978-2005 | 1975-2005 |
| Onderzoekseenheden | Artikelen over fictie literatuur | Opgenomen auteurs | Gesubsidieerde auteurs Juryleden |
| N (Nederland / Duitsland)* | 194 / 203 | 534 / 1878 | 1564 / 620 (auteurs) 846 / 172 (juryleden) |
| Kwalitatieve aandacht | | | |
| Data | Dagbladen (recensies) | Tekstboeken (paragrafen) | – |
| Selectie / steekproef | Marokkaanse / Turkse minderheidsauteurs | Meest voorgeschreven | – |
| Periode / ijkjaren | 1983-2009 | 1978-2005 | – |
| Onderzoekseenheden | Etnische achtergrond labels | Etnische labels | – |
| N (Nederland / Duitsland)* | 139 / 134 | 244 / 26 | – |

* Deze aantallen bevatten doublures. Eenzelfde auteur kan namelijk gedurende een periode meerdere malen besproken worden in een dagblad, in meerdere literatuurgeschiedenissen opgenomen zijn en meer dan eens subsidie hebben ontvangen of in een literatuurpanel plaatsgenomen hebben.

Kwantitatieve aandacht

Om de dagbladaandacht voor etnische minderheidsauteurs te onderzoeken zijn de twee belangrijkste kwaliteitskranten van elk land geselecteerd: *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* (Nederland) en *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung* (Duitsland). Met behulp van de methode van de 'geconstrueerde week' (Riffe, Lacy en Fico, 2005) zijn voor elke krant 24 edities geselecteerd in de ijkjaren 1975, 1995 en 2005. Per editie zijn alle artikelen (recensies, nieuwsrapportages, interviews, etc.) over binnenlandse fictie literatuur in aanmerking genomen ($n = 397$). Ten slotte is voor elk artikel onder andere de naam en etniciteit genoteerd van de actor die het meest het meest prominent in het artikel figureerde.

De representatie van etnische minderheidsschrijvers in nationale literatuurgeschiedenissen is onderzocht aan de hand van de belangrijkste en meest voorgeschreven literatuurgeschiedenisboeken (zie Appendix A). In totaal zijn vijf Nederlandse en vier Duitse literatuurgeschiedenissen geanalyseerd, waarvan alle 21 (gewijzigde) drukken zijn meegenomen in het onderzoek. Alle opgenomen (binnenlandse) schrijvers, actief in de periode na 1945, genoteerd ($n = 2412$). Hun etnische achtergrond is opgezocht aan de hand van de

Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, *Perlentaucher* en verscheidene internetbronnen.

Middels een inhoudsanalyse van de jaarverslagen van het *Fonds voor de Letteren* en het *Deutscher Literaturfonds*, welke respectievelijk in 1965 en 1980 zijn opgericht, is de aandacht voor etnische minderheidsauteurs in het literatuurbeleid van Nederland en Duitsland onderzocht. Aangezien het Duitse fonds relatief weinig auteurs ondersteunt, zijn alle gesubsidieerde Duitse schrijvers ($n = 620$) en panelleden ($n = 172$) meegenomen in het onderzoek. Het *Fonds voor Letteren* subsidieert een veelvoud aan schrijvers en juryleden, waardoor er is gekozen om alleen de jaren 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2005 te onderzoeken. Dit leidde tot een database van 1564 auteurs en 846 juryleden. Aangezien de rapporten zelf weinig biografische informatie bevatten, is de etnische achtergrond van de auteurs en panelleden opgezocht aan de hand van de eerder genoemde bronnen.

Kwalitatieve aandacht

De classificatie van etnische minderheidsauteurs is onderzocht aan de hand van de ‘etnische’ labels die recensenten en samenstellers van literatuurgeschiedenissen gebruiken om de ingesloten schrijvers te duiden. Aangezien de kwantitatieve dagbladanalyse weinig artikelen over etnische minderheidsauteurs opleverde (zie Tabel 2a) is een aparte selectie boekrecensies van negen Marokkaans-Nederlandse² en elf Turks-Duitse auteurs geanalyseerd. Er is gekozen voor twee arbeidsmigratiegroepen met een vergelijkbaar niveau in taalbeheersing en opleiding (zie Dustman, 1994; Tesser, Merens & Van Praag, 1999; Tolsma, Coenders & Lubbers, 2007; Worbs, 2003). Daarnaast behoren de geselecteerde schrijvers hoofdzakelijk tot de ‘anderhalf’ (diegenen die voor hun dertiende geïmmigreerd zijn) en tweede generatie, schrijven zij primair in de taal van het immigratieland en publiceerden hun debuut na 1990. Vervolgens werden recensies verzameld met behulp van *LexisNexis* (Nederland), en *Factiva* en het *Deutsches Literaturarchiv* (Duitsland). Zo ontstond er een corpus van 127 Nederlandse, en 122 Duitse recensies, allen verschenen tussen 1985 en 2009 (zie Appendix B). De gevonden recensies zijn geanalyseerd op labels die de auteur classificeren op basis van zijn of haar etnische achtergrond. We onderscheiden verwijzingen die: (a) direct refereren naar de etnische achtergrond van de auteur; (b) afkomst of geboorteland of regio benoemen; of (c) expliciet een verband tussen de fictie van de auteur en de werkelijkheid leggen.

Om de classificatie van etnische minderheidsschrijvers in literatuurgeschiedenissen te onderzoeken zijn voor de eerste en meest recente edities van elk tekstboek alle hoofdstukken (met uitzondering van de voorwoorden) geanalyseerd op het gebruik van etnische labels.³ We onderscheiden twee soorten etnische labels, namelijk die: (a) verwijzen naar de etnische achtergrond van de auteur zelf en (b) verwijzen naar etnische thema’s gerelateerd aan de etnische achtergrond van de auteur. Het geringe aantal Turkse minderheidsauteurs – en daarmee samenhangende aantal etnische labels – laat een gedetailleerdere labelindeling niet toe (zie tabel 3).

Representatie etnische minderheidsauteurs

Tabel 2a en b geven het percentage etnische minderheidsauteurs (en -juryleden) van het totaal aantal dagbladartikelen, schrijvers opgenomen in literatuurgeschiedenissen en gesubsidieerde auteurs en panelleden. Bij afwezigheid van betrouwbare longitudinale gegevens over de populatie van etnische minderheidsauteurs in elk land,⁴ vergelijken we de bevindingen met de grootte van de totale niet-westerse etnische minderheidspopulatie (Nederland) en Turkse minderheidspopulatie (Duitsland).

Tabel 2a. Kwantitatieve representatie van etnische minderheidsauteurs en -juryleden in het Nederlandse literaire veld, 1975-2005.

| | 1975 | 1980 | 1985 | 1990 | 1995 | 2000 | 2005 |
|------------------------------------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|-----------|
| Niet-westerse etnische minderheden | 1,8% | 3,4% | 4,5% | 5,8% | 7,3% | 8,8% | 10,4% |
| Dagbladen | 3,1% (1) | – | – | – | 3,2% (2) | – | 5,1% (5) |
| Literatuurgeschiedenis | – | – | 2,0% (1) | 2,2% (2) | 3,1% (4) | 3,1% (4) | 7,1% (35) |
| Beleid (auteurs) | 1,1% (3) | 0,8% (2) | 2,8% (6) | 2,8% (7) | 3,0% (7) | 3,9% (9) | 7,5% (9) |
| Beleid (juryleden) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 5,1% (3) | 4,3% (4) |
| Marokkaanse minderheid | 0,2% | 0,5% | 0,8% | 1,1% | 1,4% | 1,7% | 1,9% |
| Dagbladen | 0,0% (0) | – | – | – | 0,0% (0) | – | 1,0% (1) |
| Literatuurgeschiedenis | – | – | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 1,8% (9) |
| Beleid (auteurs) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,9% (2) | 0,0% (0) |
| Beleid (juryleden) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 1,7% (1) | 0,0% (0) |

Noot: Het percentage etnische minderheidsauteurs opgenomen in literatuurgeschiedenissen betreft een gemiddelde over vijf jaren.

Tabel 2b. Kwantitatieve representatie van Turkse minderheidsauteurs in het Duitse literaire veld, 1975-2005

| | 1975 | 1980 | 1985 | 1990 | 1995 | 2000 | 2005 |
|------------------------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|
| Turkse minderheid | 1,8% | 2,4% | 2,3% | 2,7% | 2,6% | 2,9% | 3,0% |
| Dagbladen | 0,0% (0) | – | – | – | 0,0% (0) | – | 1,4% (1) |
| Literatuurgeschiedenis | – | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,2% (1) | 1,3% (7) | 1,2% (7) |
| Beleid (auteurs) | – | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 1,2% (1) | 0,0% (0) |
| Beleid (juryleden) | – | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) | 0,0% (0) |

Noot: Het percentage etnische minderheidsauteurs en -juryleden in literatuurgeschiedenissen en beleid betreft een gemiddelde over vijf jaren.

De dynamiek van het Nederlandse literaire veld

Tabel 2a laat allereerst zien dat etnische minderheidsauteurs door alle literaire instituties in nagenoeg elk steekproefjaar ondervertegenwoordigd zijn in vergelijking met de totale niet-westerse etnische minderheidspopulatie. We zien wel een geleidelijke toename in de representatie van etnische minderheidsschrijvers (en –juryleden) van 1975 tot 2005, van 0 tot maximaal 7,5 % van het totaal aantal gerepresenteerde auteurs (zie Tabel 2a). In de periode 1975 tot 2000 is er vooral aandacht voor auteurs wiens wortels in de voormalige koloniën Indonesië en Suriname liggen. Zo besteden het *NRC Handelsblad* en de *Volkskrant* in 1975 en 1995 alleen aandacht aan Yvonne Keuls en Rogier Boon (Indonesische afkomst) en Antoine de Kom (Surinaamse afkomst), subsidieert het Fonds voor de Letteren in de periode 1975 tot en met 1995 voornamelijk Indonesische (Marion Bloem) en Surinaamse minderheidsauteurs (onder andere Edgar Cairo, Thea Doelwijt, Ellen Ombre, Astrid Roemer) en bevatten de geselecteerde Nederlandse literatuurgeschiedenissen tot 2005 in totaal slechts twee etnische minderheidsauteurs: de Surinaams-Nederlandse dichter Hans Faverey en Beb Vuyk, die van Indonesische komaf is. Pas na 1995 verschijnen er ook artikelen over onder andere de Marokkaanse Nederlandse auteur Abdelkader Benali en Ramsey Nasr (Palestijnse achtergrond) in beide kwaliteitskranten, ontvangen Marokkaans-Nederlandse auteurs als Hafid Bouazza en Mustafa Stitou subsidies en neemt het aantal auteurs met een arbeidsmigratieachtergrond toe in de literatuurgeschiedenissen.

Ondanks de overeenkomsten tussen de literaire instituties verschillen zij in de mate van de representatie van etnische minderheidsschrijvers. De proportie etnische minderheidsauteurs in nationale kwaliteitskranten is in 1955 en 1975 ongeveer gelijk: 3,1-3,2%. In 2005 stijgt dit percentage licht naar 5,1%, maar de dagbladkritiek blijft daarmee achter bij de representatie in het literatuurbeleid (auteurs) en in de literatuurgeschiedenissen. Men zou echter verwachten dat de dagbladkritiek sneller zou reageren op recente ontwikkelingen in het literaire veld dan de literatuurgeschiedenis (zie Van Rees, 1987). Blijkbaar verkoop je met meer aandacht voor etnische minderheidsschrijvers weinig extra kranten.

Het aandeel etnische minderheidsauteurs opgenomen in literatuurgeschiedenissen neemt licht toe van 2,0% in 1985 tot 3,1% in 2000. In 2005 zien we echter dat het aandeel meer dan verdubbeld naar 7,1%. Deze stijging is echter niet het gevolg van toenemende concurrentie op de commerciële tekstboekmarkt waarbij etnische diversiteit ingezet wordt als onderscheidingsstrategie (zie Appendix C). Sterker: een van de redenen waarom de Taalunie, een organisatie die deels wordt gesubsidieerd door de Nederlandse overheid, de publicatie van een nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis (*Brem's Altijd Weer Vogels Die Nesten Beginnen*) financieel ondersteunde, is dat de markt niet in een dergelijk project wilde investeren (Gelderblom & Musschoot, 2001). In Nederland resulteerde het gebrek aan competitie dus juist in meer invloed vanuit het politieke veld, wat weer leidde tot een bewuste keus om meer etnische minderheidsauteurs op te nemen (Aerts, 2006).

In het literatuurbeleid zien we een geleidelijke toename in het aandeel gesubsidieerde etnische minderheidsschrijvers van 1,1% in 1975 tot 3,9% in 2000 met een piek van 7,5% in 2005. Juryleden behorend tot een etnische minderheidsgroep zijn geheel afwezig van 1975 tot en met 1995. In 2000 neemt hun aandeel toe naar 5,1%, waarna het percentage licht daalt tot 4,3% in 2005. De timing van deze toenames hangt sterk samen met de veranderende politieke uitgangspunten van het Nederlandse cultuurbeleid. Wanneer dit beleid onder leiding van Rick van der Ploeg steeds nadrukkelijker in het teken komt te staan van etnische diversiteit – zoals beschreven in het document *Ruim baan voor culturele diversiteit* (1999), kan het Fonds voor de Letteren deze politieke speerpunten niet of nauwelijks negeren. Immers, het fonds is namelijk grotendeels afhankelijk van het politieke veld: zo moet de begroting elk jaar goedgekeurd worden en dient er elke vier jaar een beleidsplan opgesteld te worden. Zodoende start men in 1999 met het intercultureel literatuurbeleid, wat leidt tot een toename van het percentage panelleden met een etnische achtergrond (zie tabel 2a). Het percentage gesubsidieerde etnische minderheidsauteurs is wat minder ‘zichtbaar’ in de jaarverslagen en neemt misschien daarom pas in 2005 sterk toe.

De dynamiek van het Duitse literaire veld

Ook Turks-Duitse schrijvers worden door alle literaire instituties in nagenoeg elk steekproefjaar ondervertegenwoordigd in vergelijking met de totale Turkse minderheidspopulatie. In tegenstelling tot het Nederlandse literaire veld is er in Duitsland echter nauwelijks – of slechts heel beperkt – sprake van een toename in de representatie van Turkse minderheidsauteurs.

Over de dagbladkritiek kunnen we kort zijn. De *Frankfurter Allgemeine Zeitung* en de *Süddeutsche Zeitung* bevatten in totaal 203 artikelen over Duitse auteurs. Hiervan is er slechts één gewijd aan een Turkse minderheidsschrijver: Imran Ayata.

Hoewel de relatieve ondervertegenwoordiging van Turks-Duitse auteurs in literatuurgeschiedenissen even sterk is als in de dagbladkritiek en het literatuurbeleid, constateren we een lichte toename in het aantal Turkse minderheidsauteurs van 0,2% (1) in 1990 naar 1,3% (7) in 2000. Waar in 1995 alleen Ingeborg Bachmann prijswinnaar Emine Sevgi Özdamar is opgenomen in de literatuurgeschiedenissen, breidt dit aantal zich in 2000 uit met zes Turks-Duitse schrijvers: de eerder genoemde Feridun Zaimoglu, Güney Dal, Sinasi, Dikmen, Osman Engin, Aras Ören en Yüksel Pazarkaya. Vanwege het totale gebrek aan ontvankelijkheid voor etnische diversiteit en de afwezigheid van competitie op de Duitse tekstboekmarkt (Appendix C), zet deze groei echter niet door in 2005.

Ook het *Deutscher Literaturfonds* negeert de toegenomen etnische diversiteit in het Duitse literaire veld vrijwel volledig. Het fonds opereert meer autonoom vis-à-vis het politieke veld dan het Nederlandse fonds: het budget staat vast en er hoeft geen beleidsplan (en in mindere mate jaarverslagen) ingediend te worden. Door de relatieve autonomie hoeft het Duitse literatuurfonds niet in te spelen op de veranderende politieke opvattingen over de

integratie van etnische minderheden; en deed dat dus ook niet. Geen van de juryleden behoort dan ook tot een minderheidsgroep en slechts één van 846 subsidieontvangers is van Turkse afkomst, namelijk Feridun Zaimoglu.

Samenvattend kunnen we stellen dat – gelet op de kwantitatieve aandacht voor etnische minderheidsauteurs – de (sociale) etnische grenzen in het Duitse literaire veld sterker zijn dan in Nederland.

Classificatie etnische minderheidsauteurs

Naast de kwantitatieve representatie van etnische minderheidsauteurs heb ik ook onderzocht hoe dagbladcritici en samenstellers van literatuurgeschiedenissen deze schrijvers bespreken. In tabel 3 zien we dat de manier waarop de etnische achtergrond van Marokkaans-Nederlandse en Turkse Duitse auteurs wordt gerecenseerd significant verschilt. Nederlandse recensenten classificeren etnische minderheidsschrijvers vooral door te verwijzen naar de etnische groep. Vaak gaat het hier om verwijzingen naar de etnische achtergrond van de schrijver zelf, bijvoorbeeld “de Marokkaans-Nederlandse schrijver Hafid Bouazza” of “het opzienbarende debuut van een Haagse Marokkaan”. Ook legt de recensent regelmatig een link met andere Marokkaans-Nederlandse auteurs, bijvoorbeeld “Hans Sahar werd door de publiciteit tot aanvoerder gemaakt van de stoet allochtone auteurs.” Terwijl dergelijke labels in Nederlandse recensies 51,1% van alle verwijzingen uitmaken, ligt dit percentage in Duitsland veel lager (35,8%). In Duitse recensies wordt er juist relatief vaker verwezen naar de (individuele) afkomst van de auteur (40,3%), bijvoorbeeld ‘Schriftsteller türkischer Herkunft’ of ‘Yadé Kara, 1965 in der Türkei geboren.’ Ten slotte gebruiken critici in Nederland (21,6%) en Duitsland (23,9%) relatief het minst vaak labels die de etnische achtergrond van de schrijver verbindt met de inhoud van zijn of haar boek, bijvoorbeeld wanneer een boek ‘het ware leven van een jonge allochtoon uit Den Haag’ zegt te beschrijven.

Wat betreft de etnische labels – zowel achtergrond als thema – in literatuurgeschiedenissen vinden we geen significante verschillen tussen Nederland en Duitsland. De samenstellers van deze tekstboeken besteden wel aandacht aan etnische thema’s (bijvoorbeeld ‘schrijft over de Turkse migratie-ervaringen’), maar richten zich toch voornamelijk op de etnische achtergrond van de schrijver zelf – in beide landen meer dan 80% (Tabel 3). Opvallend is verder dat 90% van de Nederlandse en 80% van de Duitse minderheidsauteurs als ‘etnisch’ (achtergrond, thema of beiden) worden geclassificeerd. In beide landen ligt in de literatuurgeschiedenissen dus sterk de nadruk op de auteur in plaats van zijn of haar werk, wat sterke etnische grenzen impliceert.

Tabel 3. *Classificatie (labels) van etnische minderheidsschrijvers*

| | Nederland | Duitsland | Sig. |
|--|------------|------------|------|
| Dagbladkritiek | | | |
| Directe verwijzing naar etnische groep | 51,1% (71) | 35,8% (48) | * |
| Verwijzing naar etnische afkomst | 27,3% (38) | 40,3% (54) | * |
| Link tussen etniciteit en thema boek | 21,6% (30) | 23,9% (32) | n.s. |
| Totaal aantal etnische achtergrondlabels | 100% (139) | 100% (134) | |
| Literatuurgeschiedenis | | | |
| Etnische achtergrond labels | 80,3%(163) | 86,7% (20) | n.s. |
| Etnisch thema labels | 19,7% (48) | 23,1% (6) | n.s. |
| Totaal aantal etnische labels | 100% (244) | 100% (26) | |

n.s. = niet significant; * = $p < .05$ (Chikwadraattoets)

Concluderend lijkt de sterkte van de symbolische etnische grenzen in beide landen niet van elkaar te verschillen. Dagbladcritici en samenstellers van literatuurgeschiedenissen leggen sterk en rechtstreeks de nadruk op de etnische achtergrond van de auteurs, terwijl het kunstwerk zelf – etniciteit als thematiek – veel minder van belang geacht wordt. Maar waarbij Nederlandse critici de nadruk leggen op de etnisch groep, classificeren hun Duitse collega's etnische minderheidsschrijvers voornamelijk als niet-Duitse individuen.

Cross-nationale verschillen en overeenkomsten en mogelijke verklaringen

In beide landen constateerden we dat etnische minderheden in het algemeen ondervertegenwoordigd zijn. Dit lijkt deels te maken te hebben met de eerder aangehaalde selectiviteit van de literaire velden als het aankomt op sociale achtergrond, opleiding en taalbeheersing. Dit vermoeden wordt bevestigd daar we in het Nederlandse literaire veld zagen dat immigranten (en hun nakomelingen) uit de voormalige Nederlandse koloniën, die in tegenstelling tot die van de Turkse en Marokkaanse minderheidsgroepen niet heel ver achterlopen op die van de Nederlandse meerderheid wat betreft taalbeheersing en opleidingsniveau (Tesser, Merens & Van Praag, 1999), eerder en meer aandacht kregen in de kritiek, geschiedenis en beleid. Als we de mate van onderrepresentatie in Nederland en Duitsland vergelijken, dan is deze relatief sterker in Duitsland (zie Tabel 2b). Deze bevinding blijft opgeld doen als we de aandacht voor Turkse minderheidsauteurs in Duitsland vergelijken met de wat betreft taalbeheersing en opleidingsniveau vergelijkbare Marokkaans-Nederlandse auteurs (zie Tabel 2a). Met andere woorden: gelet op de kwantitatieve aandacht voor etnische minderheidsauteurs kunnen we zeggen dat de (sociale) etnische grenzen in het Duitse literaire veld sterker zijn dan in Nederland. We vonden echter nauwelijks verschillen in de manier waarop dagbladcritici en samenstellers van literatuurgeschiedenissen symbolische grenzen trekken, behalve dat Nederlandse critici voornamelijk verwijzen naar de etnische groep, terwijl hun Duitse collega's eerder classificeren op basis van afkomst.

Tot nu toe heb ik geprobeerd om de mate en manier waarop literaire

instituties omgaan met etnische minderheidsauteurs te duiden door middel van de dynamiek van het literaire veld in beide landen. Maar de manier waarop het Nederlandse – in tegenstelling tot het Duitse – politieke veld invloed heeft uitgeoefend op het literaire veld, wat geleid heeft tot meer etnische diversiteit, lijkt deels – en met enig voorbehoud – in overeenstemming met de verschillende manier waarop Nederland en Duitsland van 1975 tot 2009 zijn omgegaan met de culturele erkenning van etnische diversiteit (zie Freeman, 2004).⁵ Het Nederlandse integratieregime komt voort uit de verzuilingstraditie, waarin de Nederlandse samenleving was opgedeeld langs religieuze en politieke lijnen (zie Lijphart, 1968). Elke zuil kenmerkte zich door eigen politieke partijen, vakbonden, scholen en omroepverenigingen. In de geest van deze traditie werden officieel erkende etnische minderheidsgroepen actief aangemoedigd om hun eigen minizuilen te creëren, onder het motto van ‘integratie met behoud van eigen identiteit’. (Koopmans et al., 2005) De afgelopen jaren is het multiculturele integratieregime (groepsgewijze insluiting) echter onder vuur te komen liggen, waarvan het artikel *Het multiculturele drama van Paul Scheffer de directe aanleiding was* (Entzinger, 2003). De invloed van het politieke veld op de literatuurgeschiedenis van Brems – betere representatie van etnische minderheidsauteurs – en het literatuurbeleid – interculturele beleid – was net als het integratieregime sterk gericht op het insluiten van etnische minderheden. Ook de nadruk van Nederlandse recensenten op de etnische groep waartoe een schrijver behoort, lijkt te passen binnen het Nederlandse regime van groepsgewijze insluiting.

In het Duitse integratieregime lag de nadruk lang tijd op de assimilatie van individuele etnische minderheden, zonder dat er sprake was van officiële erkenning van de culturele identiteit van etnische minderheidsgroepen. Ten grondslag hieraan ligt de op afkomst gebaseerde opvatting over staatsburgerschap. Deze sterk uitsluitende invulling heeft zijn historische oorsprong in de Duitse natie als een culturele en taalkundige eenheid (*Volk*) (Brubaker, 1992). Ondanks de eerder geschetste immigratiestromen ontkende de Duitse overheid lange tijd dat Duitsland een immigratieland was – en pleitte dus er dus geen officieel beleid gevoerd hoefde te worden. Het gevolg was dat het aantal – veelal in Duitsland geboren – ‘buitenlanders’ zonder staatsburgerschap, opliep tot meer dan zeven miljoen (Joppke, 1996). Dit grote aantal inwoners zonder burgerrechten dwong de Duitse overheid in 2000 om de naturalisatieprocedure te versoepelen (Hansen, 2003). Dit vertoont overeenkomsten met het negeren van etnische diversiteit door de instituties in het literaire veld tot 2000. Andere onderzoeken bevestigen deze terughoudendheid ten opzichte van etnische minderheidsauteurs in het Duitse literaire veld (Jankowsky, 1997; Teraoka, 1997; Veteto-Conrad, 1999). De nadruk op de individuele, niet-Duitse afkomst van etnische minderheidsauteurs ten slotte vertoont ook duidelijke overeenkomsten met het integratieregime.

Conclusie en discussie

In deze studie is de rol van de literaire mainstream onderzocht in het in- en uitsluiten van etnische minderheidsschrijvers. Meer precies: in welke mate en

op welke manier trekken instituties (kritiek, geschiedenis en beleid) in de literaire velden van Nederland en Duitsland (1975-2009) etnische grenzen in hun classificaties van etnische minderheidsauteurs en -juryleden. Ten eerste, waar in beide landen in nagenoeg alle instituties in elk steekproefjaar sprake was van ondervertegenwoordiging van etnische minderheidsauteurs in vergelijking met de populatie, was deze in het Duitse literaire veld groter dan in Nederland. We kunnen daarmee concluderen dat de sociale etnische grenzen in Duitsland sterker zijn dan in Nederland. Omdat er echter geen gegevens beschikbaar waren over de auteurspopulaties, moeten we enigszins voorzichtig zijn met onze conclusie.

Ten tweede tonen de bevindingen niet alleen verschillen tussen landen, maar ook tussen de drie onderzochte literaire instituties binnen Nederland en Duitsland. Zo besteedt de dagbladkritiek in beide landen relatief weinig aandacht aan etnische minderheidsauteurs. Dit laat zich waarschijnlijk verklaren doordat literatuur 'soft' in plaats van 'hard' nieuws is. De erkenning van etnische minderheidsschrijvers in literatuurgeschiedenissen is relatief beperkt in Duitsland, terwijl deze in Nederland vooral in 2005 sterk toeneemt. Deze toename is voornamelijk te verklaren doordat een deels met overheids-geld gefinancierde literatuurgeschiedenis op de markt verschijnt, waarbij de samensteller rekening heeft gehouden met de representatie van verschillende groepen in de samenleving. De representatie van etnische minderheidsauteurs en -juryleden neemt in Nederland sterk toe in de periode 1995-2005, terwijl het Duitse literatuurfonds etnische diversiteit grotendeels negeert. Nu is het enerzijds zo dat het Duitse literatuurfonds – vanwege de grote autonomie ten opzichte van de politiek – niet genoodzaakt was aandacht te besteden aan diversiteit. Anderzijds leek dit – in tegenstelling tot Nederland – geen thema te zijn in het Duitse literaire veld. Sterker nog: het integratieregime suggereert dat etnische diversiteit tot 2000 sowieso geen thema was waar in Duitsland veel aandacht voor was.

Dit lijkt ook naar voren te komen uit de analyse van de manier waarop dagbladcritici van literatuurgeschiedenissen de ingesloten etnische minderheidsauteurs bespreken. Waar Nederlandse critici deze auteurs hoofdzakelijk labelen op basis van de etnische groep waar deze auteurs toe behoren wat aan lijkt te sluiten bij het integratieregime van groepsgewijze insluiting, classificeren Duitse recensenten – geheel in lijn met individualistische assimilatieregime – Turkse minderheidsschrijvers als niet-Duitse individuen. De classificaties van de samenstellers van literatuurgeschiedenissen laten echter nauwelijks verschillen zien. Kortom: de symbolische etnische grenzen verschillen slechts weinig tussen Nederland en Duitsland.

Hoewel het hier geen hypothesetoets betreft, geeft het onderzoek inzicht hoe macroculturele factors – zoals de integratieregimes zich verhouden tot het mesoniveau van het veld. De bevindingen suggereren dat deze integratieregimes worden gemedieerd door de logica van het veld. Deze hangen onder meer af van de structurele positie die een institutie inneemt in het literaire veld vis-à-vis – in dit geval – het politieke veld. Om die reden kunnen de classificaties binnen nationale literaire velden verschillen, ondanks een gedeeld integratieregime, en bestaat er minder consensus tussen verschillende instituties dan

soms wordt aangenomen (zie Benson, 2006). Bijvoorbeeld, waar het Nederlandse integratieregime zich tot ongeveer [JAARTAL] kenmerkte door groeps-gewijze insluiting ('multiculturalisme'), waren de etnische grenzen rond 1999 in het literatuurbeleid zichtbaar zwakker dan in de andere instituties. Dit hangt sterk samen met de toegenomen ontvankelijkheid voor etnische diversiteit in het politieke veld en de druk die er vanuit het Ministerie van OC&W werd uitgeoefend om dit te vertalen naar het literatuurbeleid.

In deze studie is echter ook een aantal zaken onderbelicht gebleven die interessant zijn voor toekomstig onderzoek. Zo hebben we ons uitsluitend toegeleid op de rol van de literaire mainstream in de in- en uitsluiting van etnische minderheidsauteurs. De vraag is echter op welke manier etnische minderheidsauteurs zelf bijdragen (of juist niet) aan de assimilatie in de literaire mainstream? Zo zouden met name eerste generatie Turkse auteurs (e.g., Aras Ören, Güney Dal) reeds een literaire carrière opgebouwd hebben in Turkije. Zij schreven om die reden voornamelijk in het Turks en lieten hun boeken uitgeven bij Turkse uitgevers (Sievers, 2007). Kortom: etnische minderheidsschrijvers kunnen zelf ook bijdragen aan hun assimilatie in de literaire mainstream, bijvoorbeeld door in de taal van het immigratieland te publiceren, of misschien minder over etnische thema's te schrijven?

Een nadeel van de gehanteerde onderzoeksopzet is dat er geen vergelijking wordt gemaakt met meerderheidsauteurs. In hoeverre zouden we ook cross-nationale verschillen vinden in de manier waarop meerderheidsschrijvers 'gemarkeerd' worden (zie Brekhus, 1998)? In plaats van etnische labels zou het ook interessant zijn om te bekijken wanneer en waarom recensenten meerderheidlabels (Bouazza is een door-en door Nederlandse schrijver) gebruiken om etnische minderheidsauteurs te classificeren. Worden deze gebruikt om auteurs uit- of juist in te sluiten? Toekomstig onderzoek zou ook kunnen bestuderen hoe verschillende etnische 'minderheids'-groepen (bijvoorbeeld sterk geassimileerde Aziatisch Amerikaans versus Latino auteurs) of 'meerderheids'-groepen (Joods Amerikaanse versus etnisch Duitse schrijvers) ge-classificeerd worden.

Noten

* Pauwke Berkers is universitair docent Sociologie van Kunst en Cultuur aan de Afdeling Kunst- en Cultuurwetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam.
E-mail:berker@fhk.eur.nl

1. Bijvoorbeeld: Adriaan van Dis rekenen we niet, maar Beb Vuyk (wiens vader van Madoerese afkomst is) wel, tot de etnische minderheidsschrijvers. Aangezien het CBS dit onderscheid tussen immigranten uit Indonesië niet maakt, is het helaas niet mogelijk deze groep op te nemen in berekening van de totale niet-westerse minderheidspopulatie. Het betreft hier echter een kleine groep.
2. De Turkse minderheidsgroep werd voor Nederland niet geselecteerd omdat er erg weinig Turkse minderheidsauteurs zijn die in het Nederlands gepubliceerd hebben (Nap-Kolhoff, 2002).
3. Aangezien de teksten, waarin de etnische minderheidsauteurs daadwerkelijk ge-classificeerd

worden, nauwelijks veranderd worden, volstaan we met een analyse van de eerste en meest recente editie van elk tekstboek.

4. Er bestaan wel enkele impressionistische overzichten die – hoewel niet bruikbaar als indicator voor de gehele populatie van etnische minderheidsauteurs – in ieder geval laten zien dat dergelijke auteurs aanwezig zijn in de onderzochte landen. Zo telt Rösch (2006) 25 Turkse minderheidsauteurs die ten minste één boek hebben gepubliceerd in 2006. Nap-Kolhoff (2002) en Aynan (2006) schatten de populatie Marokkaanse en Turkse minderheidsauteurs in Nederland op respectievelijk 21 en 20.
5. Hoewel er recentelijk in Duitsland in vergelijkbare termen als in Nederland gesproken wordt over de mislukking van de multiculturele samenleving, is het nog te vroeg om te spreken van een convergent integratieregime (zie Van der Vaart, 2010).

Appendix

Appendix A. Selectie literatuurgeschiedenissen

Verkoopcijfers of longitudinale data betreffende het gebruik van verschillende literatuurgeschiedenissen op universiteiten zijn helaas niet beschikbaar.

Voor Nederland zijn daarom de tekstboeken geselecteerd die het meest gebruikt werden voor universitaire inleidingen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis tijdens collegejaar 2005-2006: Anbeek's *Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur tussen 1885 en 1985* (1990, 1999), Schenkelveld-Van der Dussen's *Nederlandse Literatuur, een Geschiedenis* (1993) en Van Bork en Laan's *Twee Eeuwen Literatuurgeschiedenis* (1986). Brem's *Altijd Weer Vogels Die Nesten Beginnen* (2006) en Van Boven en Kemperink's *Literatuur van de Moderne Tijd* (2006) zijn toegevoegd, omdat de eerstgenoemde – deels gesubsidieerd door de overheid – als de semi-officiële Nederlandse literatuurgeschiedenis beschouwd kan worden. Het laatstgenoemde tekstboek bevat relatief veel etnische minderheidsauteurs, waardoor de kwalitatieve analyse (etnische labels) aan kracht wint.

In Duitsland worden Martini's *Deutsche Literaturgeschichte von Anfängen bis Gegenwart* (1978, 1984, 1991) en in mindere mate Rothmann's *Kleine Geschichte der Deutschen Literatur* (1978, 1985, 1997, 2003) als de standaardwerken in de literatuurgeschiedenis beschouwd (Saltzwedel, 2003). In collegejaar 2005-2006 werden Beutin's *Deutsche Literaturgeschichte von Anfängen bis zur Gegenwart* (1979, 1984, 1989, 1992, 1994, 2001) en Brenner's *Neue deutsche Literaturgeschichte* (1996, 2004) veelvuldig voorgeschreven op Duitse universiteiten.

Appendix B. Kwalitatieve analyse dagbladrecensies (geselecteerde auteurs)

| Etnische minderheidsauteurs | Geboortejaar | Jaar debuut | Leeftijd debuut | Sekse | Generatie | Review-ratio ^a | Totaal aantal reviews |
|-----------------------------|--------------|-------------|-----------------|-------|-----------|---------------------------|-----------------------|
| Nederland | | | | | | | <i>n</i> = 127 |
| Hafid Bouazza | 1970 | 1996 | 26 | M | 1,5 | 5/5 | 35 |
| Abdelkader Benali | 1975 | 1996 | 21 | M | 1,5 | 5/5 | 33 |
| Naima El Bezaz | 1974 | 1995 | 21 | V | 1,5 | 4/4 | 13 |
| Hans Sahar | 1974 | 1995 | 21 | M | 1,5 | 4/4 | 11 |
| Khalid Boudou | 1974 | 2001 | 27 | M | 1,5 | 3/3 | 15 |
| Said El Haji | 1976 | 2000 | 24 | M | 1,5 | 2/2 | 7 |
| Rashid Novaire | 1979 | 1999 | 20 | M | 2 | 4/4 | 7 |
| Hasan Bahara | 1978 | 2006 | 28 | M | 2 | 1/1 | 3 |
| Najoua Bijjir | 1976 | 2001 | 25 | V | 2 | 2/2 | 3 |
| Duitsland | | | | | | | <i>n</i> = 122 |
| Emine Sevgi Özdamar | 1946 | 1992 | 46 | V | 1 | 4/4 | 24 |
| Feridun Zaimoglu | 1964 | 1995 | 31 | M | 1,5 | 10/10 | 56 |
| Yade Kara | 1965 | 2003 | 38 | V | 1,5 | 2/2 | 6 |
| Renan Demirkan | 1955 | 1991 | 36 | V | 1,5 | 3/4 | 8 |
| Hilal Sezgin | 1970 | 2000 | 30 | V | 2 | 1/1 | 1 |
| Dilek Güngör | 1972 | 2004 | 32 | V | 2 | 1/2 | 2 |
| Selim Özdoğan | 1971 | 1995 | 34 | M | 1,5 | 5/8 | 11 |
| Hatice Akyün | 1969 | 2005 | 36 | V | 2 | 2/2 | 3 |
| Imran Ayata | 1969 | 2005 | 36 | M | 1,5 | 1/1 | 6 |
| Dilek Zaptcioglu | 1960 | 1998 | 38 | V | 1,5 | 1/1 | 3 |
| Hülya Özkan | 1956 | 2006 | 40 | V | 1,5 | 1/3 | 2 |

a Het aantal fictie boeken uit het oeuvre van de betreffende auteur dat tenminste éénmaal gerecenseerd is.

Appendix C. Ontvankelijkheid voor etnische diversiteit en competitie op de tekstboekmarkt

Om te bepalen in hoeverre etnische diversiteit resoneert onder de samenstellers van literatuurgeschiedenissen heb ik de inhoud van acht academische literatuurtijdschriften geanalyseerd: *Spektator | Nederlandse Letterkunde*, *Tijdschrift Nederlandse Taal en Letterkunde*, *Literatuur* en *Forum der Letteren* (Nederland) en *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, *Euphorion : Zeitschrift für Literaturgeschichte*, *Wirkendes Wort* en *Zeitschrift für deutsche Philologie*. Aangezien de meeste auteurs wiens werk in deze *journals* gepubliceerd wordt, verbonden zijn aan een universiteit, vormt de gezamenlijke inhoud van deze tijdschriften een goede indicator voor de academische interesse in etnische diversiteit. In totaal heb ik 2555 Nederlandse en 2910 Duitse artikelen in de analyse opgenomen.

| Percentage artikelen etnische minderheids- auteurs | 1975-1979 | 1980-1984 | 1985-1989 | 1990-1994 | 1995-1999 | 2000-2004 |
|--|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|
| Nederland | 0,0% | 0,0% | 0,2% (1) | 0,2% (1) | 1,9% (9) | 0,3% (1) |
| Duitsland | 0,0% | 0,0% | 0,0% | 0,0% | 0,0% | 0,0% |

Ook de mate van competitie op de tekstboekmarkt is in beide landen niet erg groot. Ten eerste verschijnen er slechts sporadisch nieuwe, geüpdatete edities van de verschillende tekstboeken op de markt. Ten tweede worden de meeste Nederlandse en Duitse tekstboeken niet gepubliceerd door gespecialiseerde, internationale uitgevers, maar door lokale of literaire uitgeverijen, zoals Aarts, Arbeiderspers, Bert Bakker, Contact, Coutinho en Nijhoff (Nederland) en Kröner, Max Niemeyer, Metzler en Reclam (Duitsland). Dit duidt ook op het ontbreken van competitie (zie Thompson, 2005).

Kortom: in de periode 1995-1999 worden in Nederlandse *journals* de meeste artikelen gepubliceerd over etnische minderheidschrijvers. Het percentage neemt weer af in de periode erna. In Duitse literatuurtijdschriften wordt helemaal geen aandacht besteed aan etnische minderheidsauteurs, terwijl de representatie van deze schrijvers in de literatuurgeschiedenis sterks toeneemt in 2000. Tevens is er in beide landen nauwelijks competitie op de tekstboekmarkt.

Literatuur

- Adelson, L.A. (2005). *The Turkish turn in contemporary German literature: Toward a new critical grammar of migration*. New York: Palgrave Macmillan.
- Aerts, J. (2006). 'Dit kan de laatste literatuurgeschiedenis in boekvorm zijn': Professor Hugo Brems over 'Altijd weer vogels die nesten beginnen'. *De Tijd*, 18 Maart 2006, 20.
- Alba, R., & Nee, V. (2003). *Remaking the American mainstream: Assimilation and contemporary immigration*. Harvard University Press.
- Anbeek, T. (1999). Fataal succes: Over Marokkaans-Nederlandse auteurs en hun critici. *Literatuur*, 16 (6), 335-342.
- Aynan, A. (2006). Who's who van de Marokkaanse woordkunstenaars. *Passionate*, 2 (13), 6-10.
- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. London: Allen & Unwin.
- Benson, R. (2006). News media as a "journalistic field": What Bourdieu adds to New Institutionalism, and vice versa. *Political Communication*, 23, 187-202.
- Bourdieu, P. (1984 [1979]). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production. Essays on art and literature*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1996 [1989]). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1996 [1992]). *The rules of art: Genesis and structure of the literary field*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2008 [1999]). A conservative revolution in French publishing. *Translation Studies*, 1 (2), 123-153.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. (1990 [1970]). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage Publications.

- Brekhus, W. (1998). A sociology of the unmarked: Redirecting our focus. *Sociological Theory*, 16 (1): 34-51.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. 2009. <http://statline.cbs.nl> (geraadpleegd 23 mei, 2009).
- Debenedetti, S. (2006). The role of media critics in the cultural industries. *International Journal of Arts Management*, 8(3), 30-42.
- Dorleijn, G., & Rees, K. van (Red.). (2006). *De productie van literatuur: Het literaire veld in Nederland, 1800-2000*. Nijmegen: Van Tilt.
- Dustmann, C. (1994). Speaking fluency, writing fluency and earnings of migrants. *Journal of Population Economics*, 7, 133-156.
- Entzinger, H. (2003). The rise and fall of multiculturalism: The case of the Netherlands. In: C. Joppke & E. Morawska (Red.), *Towards assimilation and citizenship: Immigration in liberal nation-states* (pp. 59-86). New York, NY: Palgrave.
- Freeman, G.P. (2004). Immigrant incorporation in Western democracies. *International Migration Review*, 38 (8), 945-969.
- Gelderblom, A., & Musschoot, A. (2001). Veranderingen in een bedding van continuïteit: de literatuurgeschiedenis in een nieuw jasje. In G. Elshout (Red.), *Perspectieven voor de internationale neerlandistiek in de 21e eeuw*. Woubrugge: Internationale Vereniging voor Neerlandistiek.
- Geissler, R., & Meyer, T. (2002). *Die Sozialstruktur Deutschlands: die gesellschaftliche Entwicklung vor und nach der Vereinigung*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Griswold, W. (1987). The fabrication of meaning: Literary interpretation in the United States, Great Britain, and the West Indies. *American Journal of Sociology*, 92 (5), 1077-1117.
- Hansen, R. (2003). Citizenship and integration in Europe. In: C. Joppke & E. Morawska (Red.). *Towards assimilation and citizenship: Immigration in liberal nation-states* (pp. 97-109). New York, NY: Palgrave.
- Jankowsky, K. (1997). German literature contested: The 1991 Ingeborg-Bachmann-Prize debate, "cultural diversity," and Emine Sevgi Özdamar. *The German Quarterly*, 70, 261-276.
- Janssen, S. (1994). *In het licht van de kritiek: Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Hilversum: Verloren.
- Janssen, S. (1997). Reviewing as social practice: Institutional constraints on critics' attention for contemporary fiction. *Poetics*, 24, 275-297.
- Janssen, S. (1998). Side-roads to success: The effect of sideline activities on the status of writers. *Poetics*, 25, 265-280.
- Janssen, S., Kuipers, G., & Verboord, M. (2008). Cultural globalization and arts journalism: The international orientation of arts and culture coverage in Dutch, German, French and US newspapers, 1955-2005. *American Sociological Review*, 73, 719-740.
- Joppke, C. (1996). Multiculturalism and immigration: A comparison of the United States, Germany, and Great Britain. *Theory & Society*, 25 (4), 449-500.
- Koopmans, R., Statham, P., Giugni, M., & Passy, F. (2005). *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Kuitert, L. (1999). Niet zielig, maar leuk: Nederlandse uitgeverij van multiculturele literatuur. *Literatuur*, 16 (6), 355-364.
- Lamont, M., & Molnár, V. (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28(1), 167-195.
- Lijphart, A. (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: De Bussy.
- Nap-Kolhoff, E. (2002). *Turkse auteurs in Nederland. Verkenning van onontgonnen gebied*. Tilburg: Wetenschapswinkel Universiteit van Tilburg.
- Nagel, J. (1994). Constructing ethnicity: Creating and recreating ethnic identity and culture. *Social Problems*, 41(1), 152-176.
- Olsson, A. (2000). *Managing diversity: The anthologization of "American literature"*. Uppsala: Uppsala University Library.
- Poel, I. van der (2009). Literatuur-met-een-accent: Migrantenschrijvers halen het denken in stereotypen onderuit. *De Academische Boekengids*, 77, 13-18.

- Prins, B. (2004). *Voorbij de onschuld: Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Genneep.
- Rees, K. van (1987). How reviewers reach consensus on the value of literary works. *Poetics*, 16, 275-294.
- Riffe, D., Lacy, S., & Fico, F.G. (2005). *Analyzing media messages: Using quantitative content analysis in research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Roggeband, C., & Vliegthart, R. (2007). Divergent framing: The public debate on migration in the Dutch parliament and media, 1995-2004. *West European Politics*, 30 (3), 524-548.
- Rösch, H. (2006). Kurzporträts und Veröffentlichung von und zu Autorinnen der deutschsprachigen Migrationsliteratur. www2.tu-berlin.de/fak1/el/board.cgi?id=fadi&action=download&gul=36
- Saltzwedel, J. (2003). Von Goethe zu Hitler. *Der Spiegel*, November 24 2003, 74-77.
- Sapiro, G. (2003). *The literary field between the state and the market*. *Poetics*, 31, 441-464.
- Sievers, W. (2007). *Writing politics: The emergence of immigrant writing in West Germany and Austria*. KMI Working Paper Series 11.
- Shoemaker, P.A., & Reese, S.D. (1996). *Mediating the message: Theories of influence on mass media*. White Plains, NY: Longman.
- Statistisches Bundesamt. (2002, 2003, 2005, 2006). Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Szántó, A. (2001). Don't Shoot the messenger: Why the art world and the press don't get along. In L. Rothfield (Red.), *Unsettling "Sensation": Arts-policy lessons from the Brooklyn Museum of Art controversy* (pp. 181-197). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Teraoka, A. (1997). Multiculturalism and the study of German literature. In: S. Denham, I. Kacandes & J. Petropoulos (Red.), *A user's guide to German cultural studies* (pp. 63-78). Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Tesser, P., Merens, A., & Praag, C. van (1999). Rapportage minderheden 1999. The Hague: SCP-The Netherlands Institute for Social Research.
- Thompson, J. (2005). *Books in the digital age: The transformation of academic and higher education publishing in Britain and the United States*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Thränhardt, D. (2002). Inclusion of exclusion: Discourses over migration in Duitsland. *Migrantenstudies*, 18 (4), 225-240.
- Tolsman, J., Coenders, M., & Lubbers, M. (2007). De onderwijskansen van allochtone en autochtone Nederlanders vergeleken. Een cohort design. *Mens en Maatschappij*, 82(2), 133-154.
- Tuchman, G., & Fortin, N. (1984). Fame and misfortune: Edging women out of the great literary tradition. *American Journal of Sociology*, 90 (1), 72-96.
- Vaart, J. van der (2010). Merkel: multiculturele samenleving mislukt. *NRC Handelsblad*, 17 oktober 2010.
- Veteto-Conrad, M. (1999). Innere Unruhe? Zehra Çirak and minority literature today. *Rocky Mountain Review*, 59-74.
- Wimmer, A. (2008). The making and unmaking of ethnic boundaries: A multilevel process theory. *American Journal of Sociology*, 113 (4), 970-1022.
- Worbs, S. (2003). The second generation in Germany. *International Migration Review*, 37, 1011-1038.